

EMPATI OG SELVOBJEKTER

En anmeldelse af Sigmund Karterud og Jon T. Monsen (red.):

Selvpsykologi – udviklingen efter Kohut.

Hans Reitzels Forlag 2000; 306 sider; pris kr. 300.

Norsk originaludgave 1997

Jan Nielsen

Indledning

Ideen med *Selvpsykologi – udviklingen efter Kohut* er at knytte selvpsykologien – efter Kohut – til væsentlige strømninger indenfor psykoanalyse, videnskabsteori, filosofi, psykoterapi såvel som behandlingsteori og -teknik. Bogen har et bredt sigte ved at dække så mange fagområder, og det er da heller ikke redaktørernes hensigt at give en samlet og lydefri fremstilling af selvpsykologiens udvikling i 80'erne og 90'erne, men derimod at lade en række norske fagfolk tematisere centrale aspekter af selvpsykologien.

Alle forfatterne har været medarrangører af *Forum for Selvpsykologi*, der angiveligt har inspireret til det foreliggende arbejde. Bogens norske ophav afspejler, at man i vores broderland har en lang og rodfæstet tradition for at åbne sig for internationale strømninger indenfor psykologi og psykiatri og gå i dialog med disse. Både teoretisk og klinisk savner man dette gå-på-mod herhjemme.

Bogen er oversat fra norsk af Mikal Arboe til et letlæst og friktionsfrit dansk. Den er redigeret af Sigmund Karterud og Jon T. Monsen, der også har skrevet flere af bogens 9 kapitler, der spænder over godt 300 sider. Tyngden ligger på udviklingen af selvpsykologien efter Kohuts død i 1981, og det kan derfor være en fordel, at orientere sig i Kohuts forfatterskab, inden man går i gang med bogen. I et indledende afsnit giver Karterud en oversigt over de vigtigste udviklingstræk og begreber i Kohuts teorier, men hvis man ikke har læst Kohut tidligere, kan det være en fordel først at gå til *kilden*.

Resumé

Bogens indledende afsnit »Heinz Kohuts selvpsykologi« giver et kort, men godt overblik over hans livsbane og publikationer. Heinz Kohut (1913-1981) var en af de store og kontroversielle skikkelser i det 20. århundredes psykoanalyse. Født i Wien, analyseret her og medicinsk uddannet, flygtede han i 1939 til Chicago som følge af sin jødiske baggrund. Her fik han betydelig magt og indflydelse på psykoanalysens udvikling, til trods for sin begrænsede skriftlige produktion. Udadtil er Kohut især kendt for sine bidrag til narcissisme-teorierne, mens han indenfor psykoanalysen har stået som en af de store udfordrere af driftsteorien. Kohut er nok mindre kendt for sine terapeutiske og tekniske landvindinger, i særdeleshed *selvobjekt-begrebet*.

Hovedtrækkene i hans faglige udvikling skitseres (klassisk analytiker, narcissisme-teoretiker, selvpsykolog) og centrale videnskabsteoretiske positioner markeres. Kohuts kontroverser med den driftsorienterede psykoanalyse og jeg-psykologiske *mainstream* beskrives samtidig med grundtrækkene i hans selvpsykologiske teorier. Her er det især begreberne *empati*, *narcissisme*, *selvet* og *selvobjekter* der fremhæves, ligesom de terapeutiske og tekniske implikationer af disse teorier berøres.

Kapitlet »Udviklingen efter Kohut – En oversigt« er koncentreret og oversigtsagtigt, og der rejses en række centrale temaer for selvpsykologien. Udgangspunktet er, hvordan selvpsykologien blev udviklet i og af gruppen omkring Kohut, og hvordan den siden har organiseret sig. Læseren tages herefter på en *tour de force* til beslægtede fagområder, startende med spædbørnsforskningen (selvudvikling), affektteorierne (affektiv afstemning), kritik fra jeg-psykologisk side (konfliktopfattelsen) og endelig forholdet til objektrelationsteorierne (relations- eller selvobjektbehov).

Afsnittet rejser en række problemstillinger, hvoraf de væsentligste skal fremhæves. Et kardinalpunkt er selvpsykologiens syn på udviklingens *motor*, og det er især her, at Kohut og efterfølgere er kommet i opposition til *mainstream* psykoanalyse. Kohuts efterfølgere har nemlig fremhævet de behovs-*imødekomende* træk som væsentligere end de behovsfrustrerende. Den opfattelse af udvikling (der synes at blive bekræftet af den nyere spædbørnsforskning) hviler på selvpsykologiens antagelse om, at beskadigelser på selvet er en central problematik bl.a. ved narcissistiske personlighedsforstyrrelser. Denne forståelse af psykopatologi har igen fået konsekvenser for den analytiske teknik, hvor konfliktbearbejdning i overføringen må suppleres med analytikerens/terapeutens tilstedeværelse som såkaldt *selvobjekt*.

Selvpsykologien opfatter (især) narcissistiske forstyrrelser som resultat af barnets kontakt med uempatiske omsorgspersoner, hvilket kan medføre skader på selvet, der viser sig i form af fragmenteringsoplevelser. Selvpsykologiens budskab er, at det terapeutiske arbejde må være åbent over-

for denne type patologi, og at relationen til terapeuten vil være præget af angsten for retraumatiseringer.

Formålet med afsnittet »Udviklingspsykologi og selvpsykologi« er at belyse sammenhængen mellem selvpsykologiens udviklingsbegreb og den empiriske spædbørnsforskning *ad modum* Stern (1985). En stor del af afsnittet er helliget en minutøst og refererende gennemgang af Sterns udviklingspsykologiske teorier, hvilket er uinspirerende, især hvis man kender Stern. I modsat fald vil man nok have mere glæde af at gå til kilden.

Derimod er indledningen og især afslutningen på kapitlet informativt. Her skitseres psykoanalysens og selvpsykologiens syn på barnets udvikling og historisk beskrives to væsentlige omdrejningspunkter for vores nuværende forståelse af den tidlige barndom. For det første udviklingspsykologernes beskrivelser af *det empiriske barn*, i modsætning til de primært teoretiske beskrivelser af *det kliniske barn* (baseret på rekonstruktion af barndommen i psykoterapi/psykoanalyse), og for det andet opfattelsen af spædbarnet som *kompetent* i modsætning til tidligere tiders syn på spædbarnet som *autistisk* (Mahler & Furer 1968).

Afsnittet afsluttes med refleksioner over de kliniske konsekvenser af (især) Sterns udviklingssyn. Der skabes dermed berøringspunkter mellem den empiriske udviklingspsykologiske brede og generaliserende udviklingsbeskrivelser (via begreberne *skemaer* og *repræsentationer*) og de psykopatologiske konsekvenser af disse forstyrrelser. Begrebet *narrativitet* indføres som det terapeutiske medium, der formidler kontakten mellem klient og terapeut, hvor igennem klienten på samme tid erindrer og rekonstruerer sin livshistorie – og sit selv.

Affekternes betydning for strukturering af barnets selv-og-andre-oplevelser understreges og dermed vigtigheden af at *lytte til affektiviteten* i psykoterapi. Selvpræsentation fremhæves som en kompliceret proces, der både består af erindring og rekonstruktion, hvorved rammerne sprænges for opfattelsen af psykoterapi som en metode der udelukkende afdækker, *hvad der virkelig skete*. En problemstilling, som allerede Freud (1937d) tematiserede med begrebet *konstruktioner*. De tekniske implikationer heraf har bl.a. Killingmo (1995) elaboreret ved at fremhæve den delikate balance mellem anvendelse af hhv. tolkende og bekræftende interventioner.

Jon T. Monsen har skrevet afsnittet om »Selvpsykologi og nyere affektteori« – efter min mening et af bogens bedste og mest originale, men desværre noget ujævnt. Monsen fremhæver, at affektteori har været mangelfuld indenfor den kliniske psykologi, hvilket han dog selv er med til at råde bod på. Afsnittet har, i modsætning til flere af bogens øvrige, et klinisk sigte der aldrig tabes, hvilket fastholder læserens nysgerrighed.

Affekterne beskrives som havende en strukturdannende funktion og omsorgspersonernes responsivitet på barnets følelsesmæssige reaktioner er helt afgørende formative elementer i udviklingen – på godt og ondt. Teoretisk påpeges en snæver sammenhæng mellem omsorgspersonernes

emotionelle åbenhed/ tilgængelighed og barnets emotionelle udvikling. Via kliniske vignetter belyses affektteoriene og principperne bag psykopatologisk udvikling anskueliggøres dermed.

Monsen fremhæver et vigtigt, men samtidigt vanskeligt element ved psykoterapi, nemlig at rette opmærksomheden mod *det fraværende*, hvilket kan være indgangen til forståelse af områder, hvor klienten ikke er blevet mødt og forstået (mangelfuld respons). Hans pointe er, at det fraværende muligvis lettere lader sig erkende igennem den *formmæssige præsentation* af materialet end via de (fraværende) indholdsmæssige tematiseringer. Den formmæssige lytning er dog erfaringsmæssigt en vanskelig opgave for terapeuten.

Sidste del af afsnittet bliver desværre *for* refererende med gennemgangen af bidragene fra Tomkin, Basch, Lichtenberg, Stolorow, Atwood og Brandchaft. De præsenterede teorier og forskning knyttet hertil er bestemt inspirerende, men det bliver formidlet på en ujævnt måde, der springer mellem teori, teknik og normative udsagn. Hvorvidt det er en afspejling af disse forfatteres tekster eller et resultat af formidlingen af disse, er uklart.

Kapitlet om »Joseph Lichtenberg: Selvpsykolog eller motivationsteoretiker?« tager udgangspunkt i nyere spædbørnsforskning, der har været stærkt inspirerende for Lichtenberg, ligesom Kohuts ideer om *empathiens* betydning som erkendelsesform i psykoterapi.

Lichtenberg er selvpsykolog og mener – som sin læremester –, at mennesket har en iboende selvhelbredende kraft, hvilket medfører at man v.h.j.a. psykoterapi har mulighed for at genoprette (nogle af) de skader, som uempatiske omsorgspersoner har forvoldt. Lichtenberg er desuden motivationsteoretiker, og han betragter psykiske forstyrrelser som resultat af, at barnets behov ikke er blevet mødt og anerkendt på adækvat vis. Begrebet *behov* har – som så mange andre begreber indenfor selvpsykologien – en lidt anden betoning end i psykoanalysen, hvor især seksualitet og aggression ses som udviklingens dynamoer.

For selvpsykologien *ad modum* Lichtenberg betragtes *tilknytningsbehovene* derimod både som drivkraften bag udvikling og psykopatologi. Han mener, at motivationssystemerne vitaliseres, når de møder respons, mens de billedligt talt fryser til ved afvisning. Terapeutens empatiske grundholdning kan dermed ses som en metode til sikring af, at klientens defensive behov ikke tager overhånd, samtidig med at den har en reparativ funktion i forhold til tidligere svigt.

Det svage punkt i Lichtenbergs teorier ligger på det behandlingstekniske område. Eksemplerne på interventioner baseret på selvpsykologisk forståelse af udviklingsskader og psykopatologi virker noget forgrovede og triviale. Så meget desto mere skuffende, idet Lichtenberg & Co. tilfører psykoanalysen nogle væsentlige drivkræfter, bl.a. med deres empatiforståelse og fra spædbørnsforskning. Man kunne ønske sig, at disse folk med tiden bliver mere nuancerede m.h.t. behandlingsteori og -teknik. Eksemplerne bærer

ofte præg af en oppositionel holdning til psykoanalysen, f.eks. når Lichtenberg refereres for at ønske sig en mere »brugervenlig« psykoanalytisk behandlingsteori (p. 146). Men at markere sin holdning gennem opposition er ikke altid nok, så vi må vente og se om oppositionen til *kolossen* skal opfattes som et spark eller et afsæt – eller måske begge dele?

Udgangspunktet for afsnittet om »Intersubjektivitetsteorien« er Stolorow og Atwoods bidrag til selvpsykologien. Disse teorier og deres ophavsmænd står stærkt indenfor selvpsykologien i dag, selvom de distancerer sig fra Kohut på væsentlige områder.

Afsnittet falder i to dele, nemlig et metapsykologisk/filosofisk og et klinisk. Første del tager udgangspunkt i 1960'ernes europæiske positivismediskussion, der indenfor (og udenfor) psykoanalysen har ført til debatter om videnskabsteoretisk forankring. Selvom de overordnede diskussioner har været de samme, vidner dette afsnit om, at der har været forskel på denne debat i Europa og USA, nemlig at knytte psykoanalysen tættere til de humanistiske videnskaber, i særdeleshed fænomenologi og hermeneutik. I USA har det primært været selvpsykologerne, der har stået for denne udvikling, mens det i Europa hovedsagelig har været folk *udenfor* bevægelsen, der har skabt et humanistisk fundament for psykoanalysen, f.eks. Habermas (1971) og Ricoeur (1976; 1981).

Disse strømninger har inspireret til at betragte den psykoterapeutiske dyade udfra et intersubjektivt perspektiv, d.v.s. bestående af to aktører, der indgår i den terapeutiske proces udfra deres strukturelle forudsætninger. Omdrejningspunktet for intersubjektivitetsteorien er *selvet* og individets oplevelsesmæssige verden, der defineres som »en psykologisk struktur, hvorigennem selvoplevelse sikres sammenhæng og kontinuitet og får sin karakteristiske form og vedvarende organisation« (p. 183). Det betyder, at det er patientens *oplevelser*, der er i fokus, men også analytikerens position tydeliggøres.

Metodologisk er Stolorow og Atwood helt på højde med Kohut i hans markante betoning af empatiens rolle. Selvpsykologernes opfattelse af empati er avanceret, idet den både er en *erkendelsesmetode*, samtidig med at den betragtes som *kurativ faktor*. Stolorow og Atwood taler derfor ikke, som den klassiske analyse, om *optimal frustration*, men i stedet om *optimal responsivitet*.

Udgangspunktet for at forstå et andet menneske er ifølge selvpsykologerne, at man kan sætte sig i dens andens sted. Paradokset er, at vi aldrig (fuldstændigt) kan sætte os i den andens sted, idet vores egne psykologiske strukturer, d.v.s. vores oplevelsesverden altid, og dette er et vigtigt *altid*, vil strukturere måden vi oplever på. Oplevelser er m.a.o. hverken helt subjektive eller helt objektive – men netop *intersubjektive*.

Dermed får klassiske begreber som overføring og modoverføring en lidt anden betoning, idet der tales om hhv. klientens og terapeutens *oplevelsesstrukturer*. Det er selvobjekt-svigt, der i fokus for analysen, og hvordan

disse har struktureret, men måske også fastlåst klientens oplevelsesverden. Terapeuten kommer her ind som et (nyt) selvobjekt, og den empatiske metode med optimal responsivitet er dermed både rettet mod identifikation og udvikling af tidligere selvobjekt-svigt.

Kapitel 7 om »Traditionel selvpsykologi« er grundlæggende for forståelse af selvpsykologien *ad modum* Kohut og dens videre skæbne. Kapitlet afspejler i sin struktur den tension der har været imellem selvpsykologiens fløje, hhv. *loyalister* og *ekspansionister*. Den første gruppe er repræsenteret af ægteparret Ornstein og Goldberg, mens den sidste bl.a. tæller Stolorow. Det er især synspunkterne fra den første gruppe, der ekspliciteres via fire tematiseringer, nemlig 1) Kohuts menneskebillede, 2) den terapeutiske dialog, 3) Freuds sygehistorier og 4) intersubjektivitetsteorien. Dermed gives et godt signalement af de væsentlige omdrejningspunkter i selvpsykologien, der slagsordsagtigt kan opridses med begreberne: *tilknytningsbehov*, *terapeutisk responsivitet*, *empati*, *fortolkende dialog*, *selv-selvobjekt-matrix* og *oplevelsernes struktur*.

Afslutningsvis refereres fra en selvpsykologisk kongres i 1996, hvor bølgerne havde gået endog meget højt mellem ovennævnte fløje med trusler om sprængning af den selvpsykologiske organisation til følge. Denne frygt blev dog gjort til skamme, men der synes at være en markant diskussion og magtkamp kørende om, hvem af selvpsykologerne og deres fraktioner der er mest selvpsykologiske – hvilket giver mindelser om tidligere tiders magtkamp om det freudianske arvegods.

I »Selvpsykologi og hermeneutik« indsættes selvpsykologien i en historisk-filosofisk sammenhæng. Karterud mener, at Kohut forsømte at knytte selvpsykologien til andet end psykoanalysen selv, hvorved den kom til at hænge og flagre historisk såvel som videnskabsteoretisk. Karterud betragter psykoanalysen som en hermeneutisk disciplin i dens principielle bestræbelse på at forstå og fortolke menneskelige udsagn. Og ifølge Karterud er metoden til forståelse og fortolkning netop empati – selvpsykologiens udforsknings- og behandlingsmetode *par excellence*.

Afsnittet tager os med på en rundtur i hermeneutikkens verden, hvor læseren præsenteres for dens ophavsmand (Schleiermacher), og bekendte navne som Dilthey, Jaspers, Gadamer og Habermas fremhæves. Det er dog den franske filosof Paul Ricoeur, der især knyttes an til. Afsnittet er bogens mest filosofiske og kan visse steder være noget svært tilgængeligt p.g.a. filosofisk fagterminologi.

Pointen i den erkendelsesmæssige opfattelse, der fremlægges, er, at oplevelse er en tolkende aktivitet, idet vi uundgåeligt forsøger at skabe mening. Oplevelse er m.a.o. meningstilskrivende, og forståelse bliver dermed en *værensbetjening* (p. 237). Men mennesket er ikke blot en isoleret oplevelsesmaskine, men netop *nedslagssted* for kulturelle og samfundsmæssige strømninger og konflikter. Oplevelse og meningsdannelse er dermed ikke blot en subjektiv sag, men knyttet til menneskets indre såvel som ydre kontekst.

Karteruds ærinde med dette afsnit er et forsøg på at redde selvpsykologien fra historieløshed og den filosofiske/videnskabsteoretiske blindgyde, hvor Kohut havde efterladt den. Dette forankringsprojekt er dog ikke blot Karteruds, men synes at være en vital del af selvpsykologiens arv og konflikter.

Finn Skåderud afslutter bogen med kapitlet om *spiseforstyrrelser*, der kan ses som eksempel på anvendt selvpsykologi. Kapitlet er bogens mest kliniske og rigt på vignetter. Alligevel lades de teoretiske og filosofiske refleksioner ikke i baggrunden, hvilket synes at være ret karakteristisk for selvpsykologien og alt efter temperament kan man finde det stimulerende eller irriterende.

Afsnittet indledes med en oplysende diskussion af kroppens betydning i psykoanalysen, og Skåderud argumenterer for at gøre op med den dualisme, der præger krop-psyke opfattelsen. I stedet skal kroppen ses som et – om end særligt – udtryk for selvets historie og aktuelle tilstand. Spiseforstyrrelser kan således opfattes som kropslige udtryk for skader på selvet og samtidigt som forsøg på at hele/repere disse. Indenfor en selvpsykologisk forståelse er kropslige symptomer m.a.o. udspil, der kræver modspil i form af forståelse og *respons*.

Skåderud betragter spiseforstyrrelser som udtryk for *kontrolsvigt* (p. 252), og disse er knyttet til en kronisk lav selvfølelse. Kontrolsvigtet kan igen tages som udtryk for *selvskader* (*jeg føler mig ikke god nok, hel nok, effektiv nok, smuk nok...*), og forsøgene på at få kontrol over ét område, nemlig fødeindtagelsen, bliver dermed på samme tid både problem og løsning. Selvpsykologen forsøger at forstå symptomer og lidelser i deres egen ret (fænomenologi), men også som udtryk for (selv)helende aktivitet ved trusler om (selv)fragmentering. Disse selvhelende aktiviteter (på paradoksal vis både løsning og problem) kan antage en nærmest uendelig række af kliniske manifestationer, fra fysiske og psykiske symptomer til *acting out*-adfærd.

Dynamisk har disse lidelsestilstande ifølge Skåderud udgangspunkt i mangel på affektiv afstemning, idet »*fællesskab omkring affekter menes at have en organiserende virkning på et barns selvoplevelse. Gennem affektiv afstemning deler forældrene oplevelsen med barnet, bekræfter det og bidrager til dannelsen af en senso-motorisk model for det, der senere bliver til barnets selvbegreb*« (p. 266).

Vi ser her krop-psyke dualiteten ophævet, idet affekterne synes at være det *medie*, der kan oversætte kropslige udtryk til sprog og *vice versa*. Men som også, via affektisolation, fraspalter sproget, hvorved vi stilles overfor tilsyneladende uforståelige symptomer. Selvpsykologien opfatter psykosomatiske tilstande som opbremsninger i den affektive udvikling (p. 271), men via terapeutisk *responsivitet* og *dialog* på det affektive område vil selvpsykologen forsøge at skabes betingelser for reaktivering af den opbremsede udvikling.

Vurdering

Både teoretisk og klinisk når bogen langt omkring, og nogle vil nok mene *for* langt. Den giver et godt overblik over de teorier og fagområder, der udgør selvpsykologien i dag (især udviklingspsykologi og spædbørnsforskning) og stiller skarpt på centrale diskussioner og kontroverser, der udgør såvel interne som eksterne brudflader. Dette er informativ og til tider ligefrem spændende læsning, men desværre må det kliniske dybdeperspektiv vige for bredden.

Bogens styrke ligger dermed på det teoretiske område, mens de kliniske og især behandlingstekniske aspekter efter min mening er *for* underspillede. Denne prioritering medfører, at bogen – og dermed selvpsykologien (?) – til tider i højere grad præsenteres som en »ideologiseret« form for psykoanalyse, end en specialiseret behandlingsform, velegnet til terapeutisk behandling af især narcissistiske personlighedsforstyrrelser. Derved lades det kliniske signalement af selvpsykologien i stikken, hvilket bestemt er bogens svaghed.

Disse problemer kunne der rådes bod på ved at tage en eksplicit diskussion om selvpsykologiens status som specifik behandlingsteori vs. almenpsykologi: Er selvpsykologien er en behandlingsteori og -teknik, der er målrettet mod specifikke lidelsestilstande, især narcissistiske problemstillinger? Eller er selvpsykologien en ny form for psykoanalyse, der *både* har den normale og patologiske udvikling som sit genstandsfelt? Eller begge dele?

Udviklingen af selvpsykologien har sat yderligere fokus på den identitetskrise, som diskussionen om *én eller flere psykoanalyse(r)?* har åbnet for (Killingmo 1995; Wallerstein 1988; Wallerstein 1990). Som flere af bogens afsnit demonstrerer, bølger diskussionerne for og imod selvpsykologiens *integration/separation* med den klassiske analyse frem og tilbage, hvilket afspejler selvpsykologien som både *ekspansiv* og *integrationsøgende*. Men bogens bidrag antyder også problemer indenfor de selvpsykologiske rækker og rejser spørgsmålet om selvpsykologien selv kan integrere de mange nye bidrag – eller om vil den splittes?

Selvpsykologien har bidraget med væsentlige teoretiske og kliniske perspektiver på behandlingen af klienter, især de såkaldte *mangel-tilstande*, som både den traditionelle psykoanalyse og det etablerede behandlingssystem erfaringsmæssigt har haft begrænset behandlingssucces med. Dermed henleder selvpsykologien klinikerens opmærksomhed på disse klienters skrøbelige selvfølelse og psykiske (u)stabilitet og stimulerer til sensitivitet og empati som væsentlige dele af den terapeutiske holdning.

Kohut satte fokus på nogle centrale kliniske problemstillinger, der er af mindst lige så stor klinisk relevans i dag, som da de blev udviklet. Klienter med narcissistiske forstyrrelser udgør en væsentlig del af de henvendelser, som klinikere møder på hospitaler og i klinikker, hvilket gør det

påtrængende både at kunne identificere og behandle disse tilstande. Her er det en stor hjælp at have kendskab til selvpsykologien.

Kohut og hans efterfølgere mener, at mennesket principielt er født frit, og ikke som Freud, der understregede menneskets indre konflikter og kulturens byrde. Kohut derimod taler om det *det tragiske menneske*, hvis selv-potentialer er blevet begrænset som følge af mangelfuld *empati* og *respons* fra dets omsorgspersoner, barnets *selvobjekter*. Det er denne »fortælling«, som selvpsykologien fokuserer på i det kliniske arbejde, og via terapeutisk intervention stræber den efter at tilvejebringe klienten de ressourcer, der kan *genskabe* betingelser for troen på egne muligheder. Bogen hjælper på vej til at *lytte* til disse udviklingshistorier og at forholde sig terapeutisk her-til.

LITTERATUR

- FREUD, S. (1937d): Konstruktioner i psykoanalysen. IN *Afhandlinger om behandlingsteknik*. København: Hans Reitzels Forlag, 1992.
- HABERMAS, J. (1971): *Knowledge and Human Interests*. Boston: Beacon Press.
- KILLINGMO, B. (1995): Affirmation in psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, vol. 76: 503-518.
- MAHLER, M.S. & FURER, M. (1968): *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. New York: International Universities Press.
- RICOEUR, P. (1976): *Interpretation theory: Discourse and the surplus of meaning*. Fort Worth: Texas Christian University Press.
- RICOEUR, P. (1981): *Hermeneutics and the Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WALLERSTEIN, R.S. (1988): One Psychoanalysis or Many? *International Journal of Psychoanalysis*, vol. 69: 5-21.
- WALLERSTEIN, R.S. (1990): Psychoanalysis: The Common Ground. *International Journal of Psychoanalysis*, vol. 71: 3-20.